

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΡΟΣΟΣ

Ανάμεσα στους πεθαμένους

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΧΑΛΑΣΜΟΥ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΡΟΣΟΣ

Ανάμεσα στους πεθαμένους
ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΧΑΛΑΣΜΟΥ

Επίλογος
Καίτη Δρόσου

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Βιογραφίες / Ντοκουμένα / Μαρτυρίες
Άγγελος Δρόσος, *Ανάμεσα στους πεθαμένους: Το βιβλίο του χαλασμού*
Υπεύθυνη έκδοσης: Ελένη Κεχαγιόγλου
Διορθώσεις: Αντωνία Γουναροπούλου
Σελιδοποίηση: Χριστίνα Κωνσταντινίδου
Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Κατερίνα Καμπάνη (κληρονόμος Άγγελου Δρόσου), 2022
Πρώτη έκδοση από τις εκδόσεις Αστήρ, Αθήνα, 1933
Δεύτερη έκδοση από τις εκδόσεις Ύψιλον, Αθήνα, 2005
Νέα έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Νοέμβριος 2022
KET E479 ΚΕΠ 587/22
ISBN 978-618-07-0229-3

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΙΝΘΟΣ (ΓΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

*Χαρίζεται
στα πολιτισμένα έθνη
και στις σκιές
κείνων που αφανιστήκανε*

Στην αγκαλιά του θανάτου

Επιτέλους! Φτάσαμε σ' ένα μέρος, απόμερο και μαντρωμένο, που βέβαια δε θα ησυχάσουμε, μα θα μπορέσουμε κάπως ησυχότερα να περιμένουμε το τέλος. Όσπου να ξεκαθαριστούν οι τόσες χιλιάδες ανθρώπων που είναι στην προκυμαία κι ανάμεσα στους δρόμους και στις εκκλησίες και τα σπίτια που δεν πείραξε η φωτιά, έχουμε καιρό. Τόσες χιλιάδες είναι. Δεν είναι παίξε γέλασε. Μπορεί ο Πλάστης να χρειάστηκε μονάχα έξι μέρες για να δημιουργήσει τον κόσμο. Μα ο κόσμος μεγάλωσε μονάχος του σε τόσους αιώνες και θέλει περισσότερες μέρες για να χαλαστεί. Κι ώσπου να φτάσει η σειρά μας, δεν ξέρεις τι γίνεται. Μπορεί ν' απαυδήσουν πια και οι ξένοι απ' τους σκοτωμούς και να θελήσουν να επέμβουν, μπορεί — ποιος ξέρει τι μπορεί να γίνει. Ίσως και να μη γίνει τίποτα. Μα πά-

λι, έχουμε την ελπίδα πως θα πεθάνουμε τελευταίοι. Είναι κι αυτό μια ελπίδα. Γιατί όσο κι αν λέμε πως δε μας μέλει, τη ζωή την αγαπούμε, σαν όπως λέει και το λαϊκό τραγούδι:

*Τι με τα τόσα βάσανα,
πάλ' η ζωή γλυκιά 'ναι.*

Το μέρος που βρισκόμαστε ήτανε το Πανιώνιο στάδιο. Ήτανε. Τώρα, είναι ένα μαντρωμένο γήπεδο, χωρίς τις ξύλινες κερκίδες. Και μέσα, δω κι εκεί, ψοφίμια φουσκωμένα. Άλογα, σκύλοι, γαϊδούρια... Ίσως και να βρομάνε, μα τέτοια μυρουδιά, δεν τη νιώθουμε. Καλύτερα κιόλας που 'ναι τα ψοφίμια, γιατί μπορεί να φάνε αυτά καμιά σφαίρα αδέσποτη, αντί να τη φάμε μεις. Πόση δόξα δεν είχε δει αυτός ο χώρος. Τι αγώνες, τι τελετές, τι επισημότητες. Πόσα κορμιά γεμάτα ζωή περάσανε από το στίβο, που σήμερα δεν ξέρει κανένας πού να βρίσκονται. Λίγες μέρες πριν, γινήκανε αγώνες κι ο κόσμος χειροκροτούσε τους νικητές και τη σημαία.

– Χτύπα τσοπανάκια, παιδί μου, περνάει η ελληνική σημαία...

Και το παιδί έκανε όπως του 'λεγε η μάνα του. Τώρα, πάνε όλα αυτά. Να ιδούμε τι θα γίνουμε. Καλά

που βρέθηκε κι αυτό το στάδιο. Και πόση αγωνία, ώσπου να φτάσουμε εδώ. Και τι νύχτα τραγική που περάσαμε. Τι νύχτα... Ποτέ δεν πιστεύαμε πως η φωτιά που 'χε πιάσει το πρωί στ' αρμένικα θα έφτανε ως τα Τράσα, που ήτανε το σπίτι μας. Η πυροσβεστική υπηρεσία, οι αντλίες των ξένων πολεμικών που βρίσκονται στο λιμάνι—θα είναι καμιά δεκαπενταριά θωρηχτά κι αντιτορπιλικά—λέγαμε πως θα τη σβήσουνε. Τίποτα όμως. Κείνη όλο και άπλωνε κι ώσπου να καταβρέξουν το ένα σπίτι με λίγο νερό, άλλο τετράγωνο έπιανε φωτιά. Τι καταστροφή. Οργή Θεού. Και τι κακό. Όλη η Σμύρνη πνιγμένη μέσα στις φλόγες και τους καπνούς. Λένε πως κάηκαν και άνθρωποι ζωντανοί και γυναίκες ανήμπορες και γέροι και μωρά. Τι σημασία έχει; Κι αν δεν καιγόntonταν, θα σφαζόντουσαν. Έχει καμιά διαφορά ο τρόπος που πεθαίνει κανένας, όξω απ' το φυσικό θάνατο; Έπειτα, αφού οι άνθρωποι δεν έχουν την ευγένεια να μην πειράζουν τους άλλους ανθρώπους, πώς τάχα ένα στοιχείο της φύσης, σαν τη φωτιά, θα στεκότανε στο κατώφλι της πόρτας και θα 'λεγε: Με συγχωρείτε. Επιτρέπετε να σας κάψω ή θέλετε να φύγετε; Λένε, ακόμα, πως οι Τούρκοι ρίχνανε βενζίνα για να τροφοδοτήσουν τη φωτιά. Μπορεί. Μα κι αυτό αν δεν έγινε, τα σπίτια, περισσότερα παλιά κι έτσι πυκνά χτισμέ-

να, παστωμένα σα σαρδέλες, χωρίς δρόμους, με σοκάκια και καλντερίμια στενά, που σε πολλά μέρη, μόλις τα κατάφερναν να περάσουν δυο άνθρωποι μαζί, ήτανε αρκετή τροφή για τη φωτιά. Κι έτσι, ως τ' απόγιομα, η φωτιά είχε αρπάξει στο τεράστιο στόμα της και τραγάνιζε με λαιμαργία το φραγκομαχαλά — την Ευρωπαϊκή οδό, όπως τη λέγανε, ένα είδος σύνθετο των οδών Ερμού και Σταδίου της Αθήνας. Εκεί, στα μεγάλα καταστήματα, εμπορικά και χρυσοχοεία, η Σμύρνη έκανε τις προμήθειές της. Προπάντων, κάθε Δευτέρα, που γινότανε σε διάφορα μαγαζιά «ραμπαί», όλες οι γειτονιές της Σμύρνης κάνανε γενική έξοδο, για να ψωνίσουν φτηνά. Πόση κίνηση, πόση ζωή. Οι Σμυρνιοπούλες, με τη φυσική αφέλεια και ξενοιασιά, πάντα πρόσχαρες και γελαστές, περνούσαν στο φραγκομαχαλά και σκορπούσαν τη χαρά και το γέλιο.

— Ιβί! Ένας ήρχε κι έπιασε το μπράτσο μου.

— Αλήθεια; Ήτανε απ' τσι παλιολλαδίτες ή Σμυρνιός;

Και τα παιχνιδιάρικα μάτια έπεφταν στους διαβατικούς άντρες μ' αθώοτη. Με τα δεματάκια στο χέρι και τη μασχάλη, αφήναν την Ευρωπαϊκή οδό, διέσχιζαν τους βερχανέδες —στοές—, κι έβγαιναν στο Και —προκυμαία—, για να πάρουν το γλυκό τους στο ζα-

χαροπλαστείο, αφού πρώτα περνούσαν απ' τη «Μυροδόλο Άνοιξη» — περίφημο μαγαζί για τους λουκουμάδες και τα κατιμέρια και την μπουγάτσα. Πόσες φορές, μεις οι παλιολλαδίτες, δεν ξεχαστήκαμε ώρες ολόκληρες εκεί μέσα, χάσκοντας μπροστά στη λαϊκή ομορφιά της Σμύρνης και στο βόμβο που 'κανε εκείνο το κοριτσένιο μελισσολόι που μαζευότανε για να πάρει λουκουμάδες και να φλερτάρει φανερά, θορυβώδικα, χωρίς πονηριές, ολότελα πολιτισμένα, μα και χωρίς ν' αποκλείεται η περίπτωση να βρει η κάθε μια το γαβουκλού της, με τον οποίο να ζήσει τη ζωή της. Στο μαγαζί αυτό γνώριζε όποιος ξένος πήγαινε τη Σμύρνη. Τη Σμύρνη τη γλεντζού, την ξένοιαστη, την πλανεύτρα, τη μαργιόλικη Σμύρνη, την ξελογιάστρα. Μα και την απονήρευτη Σμύρνη, την όξω κακή καρδιά, τη μυρωμένη κι αφράτη, σαν τις αρωματισμένες ακρογιαλιές της και τους αφρούς της γαλανής θάλασσας του κόλπου.

.....

Η φωτιά κι όλο προχωρούσε. Οι πύρινες ρομφαίες, και το πανδαιμόνιο των κρότων απ' το γκρέμισμα των σπιτιών, συμπλήρωναν τη νικητήρια ιαχή των Τούρκων. Λόγιασε: Πελώριους χαλκομπρούντζινους δαίμονες της κόλασης με πανύψηλα κανιά, με μαβιά

στίγματα κάπου κάπου, με στόμα παμφάγο, απ' όπου ξερνιέται το πιο σαρκαστικό και πιο θορυβώδικο χα-
 χάνισμα κι απ' όπου ξεπηδούν τεράστια χαλυβδένια
 δόντια, που ροκανίζουν ό,τι κι αν βρουνε. Αυτό, μέσα
 στην πόλη. Όξω απ' αυτή, στο ύπαιθρο, ο χαλασμός.
 Η μέθη της νίκης, αδερφοποιτή με όλες τις κακίες
 του πολέμου: την αρπαγή, τη σφαγή, την ατίμωση.
 Μπροστά στα μάτια μου, δυο τσέτες γονάτισαν μια
 κοπέλα και της πήραν ό,τι κι αν είχε απάνω της. Και
 χρήματα και κοσμήματα και τιμή. Το τελευταίο αυ-
 τό, στην κατάσταση που μας έφερε ο τρόμος και η
 αποχτήνωση, κατάντησε να μη μας κάνει αίσθηση.
 Τα χρήματα, όμως, πάντα τα καταλαβαίνουμε, γιατί
 χωρίς αυτά, πού θα πάμε, αν τύχει και ζήσουμε; Και
 το χειρότερο, για κακή της τύχη, η κοπέλα είχε και
 δυο χρυσά δόντια. Οι τσέτες, αφού της επήραν ό,τι κι
 αν είχε και ικανοποίησαν τη χτηνωδία τους στο ζω-
 ντανό πτώμα, τη ρώτησαν ξανά:

- Παρά βαρμ;
- Γιοκ, εφέντη μ'.

Τους είπε πως δεν είχε άλλα λεφτά. Κείνοι όμως
 είδαν τα χρυσά δόντια και το μάτι τους πέταξε σπίθες.
 Κάτι είπαν μεταξύ τους, κούνησαν κι οι δυο τα κεφά-
 λια καταφατικά και δόθηκαν στη δουλειά. Καθώς η
 κοπέλα ήτανε ανασκελα ξεγυμνωμένη, ο ένας γονά-

τισε απάνω της, με δύναμη της έπιασε σαν όπως η μέγγενη τα πόδια και τα χέρια, κι ο άλλος έβγαλε την ξιφολόγχη, κοκκινισμένη από ανθρώπινο αίμα. Ύστερα, στάθηκε ανακούκουρδα από πάνω της, σε τρόπο που να είναι καβάλα στο στήθος της, κι άρχισε με την ξιφολόγχη να της βαράει τη μασέλα, για να βγάλει τα χρυσά δόντια. Τα αίματα πλημμύρισαν το στόμα της κοπέλας και ξεχυνόταν ύστερα στα πλάγια σαν όπως το θραστό νερό, σπρωχνόμενα από τον πνιγμένο της βόγκο. Καλά που δεν άργησαν να βγουν τα δόντια. Καμιά δεκαριά ξιφολογχές, γκαπ γκουπ, και βγήκαν άλλα τόσα ζευγάρια, όσα ήτανε τα χρυσά.

Από την άλλη, μπροστά μας, η θάλασσα. Γεμάτη κι αυτή από κορμιά, φουσκωμένα, τουμπανιασμένα, που πλέανε στον αφρό, με ολάνοιχτα τα μάτια και τα στόματα ανοιγμένα σ' ένα τραγικό, παλιατσίστικο γέλιο, λες και κοροΐδευαν όσους σαστισμένα πρόσμεναν κάποιαν ελπίδα και δεν έπεφταν μέσα στα γνώριμα νερά, που ως τα χτες, ακόμα, στο λιοπύρι του μεσημεριού, τους δρόσιζαν χαϊδευτικά τα σώματα, σαν έπαιρναν το μπάνιο τους, για να ησυχάσουν τελειωτικά.

Ωστόσο, η φωτιά κι όλο προχωρούσε. Τα εωσφορικά τάγματα λες και ξεχύθηκαν απάνω στην πόλη και την τραγάνιζαν: κρακ κρακ. Μαζί με το θέαμα το

μεγαλόπρεπο των φλογών και του ντουμανιού, ήτανε ακέρια και η ικανοποίηση της ακοής. Κριγμοί δαιμονιάρικου, που δημιουργούσαν την αίσθηση πως γύρω γύρω, κι ανάμεσα στους δρόμους και στα καλντερίμια, σε κάθε τσικμά και σε κάθε ντουρσέκι, είχε στηθεί κι από 'να πολυβόλο, που ξέρναγε το φρενιάρικο κρότο: κρακ... κρικ... κρακ... κρρρρρκ...

Από δω κι από κει, τρέχανε σαν κολασμένοι, σαν άδικη κατάρα να τους κυνηγούσε, οι άνθρωποι. Ο Χάρρος απ' όλες τις μεριές. Όπου κι αν πήγαιναν, έπεφταν στην αγκαλιά του θανάτου.

— Στο Και, στη θάλασσα, στη θάλασσα.

Ήτανε η γενική κραυγή όσων η καλοκαγαθία της φωτιάς άφηνε να βγούνε από τα σπίτια τους ζωντανοί. Στη θάλασσα, ήτανε η ελπίδα. Από το Και αντίκριζαν όλοι μακριά, κατά την έξοδο του κόλπου, και προσπαθούσαν να διακρίνουν με το θολωμένο βλέμμα τους κανένα μαύρο σημάδι — το καράβι που θα 'ρχότανε απ' την Ελλάδα ή απ' τα πολιτισμένα κράτη, που πολεμούσανε ως τα χτες για την ελευθερία των λαών, να τους σώσει.

Κι η φωτιά όλο και προχωρούσε. Αφού ερείπωσε την Ευρωπαϊκή οδό, τις Κοπριές —που υποκοριστικά λεγόntonεσαν οδός Ρόδων—, τα χτίρια της προκυμαίας από το Κονάκι ως το Κουμερκάκι, ξεχύθηκε κατά το

Γαλάζιο και το Φασουλά, μια συνοικία χιλιοτραγου-
 δισμένη, είδος Ψυρρή της Αθήνας, με δική του ιστο-
 ρία, με δικό του σεβνταλίκι, με δική του —καταδική
 του— ξεχωριστή ομορφιά. Πάει κι η συνοικία του
 Αϊ-Τρύφωνα, ρήμαξε και το φαρδύ τ' Αϊ-Δημήτρη, κι
 η Αγία Κατερίνη φρικιούσε στην πύρινη αγκαλιά της
 φωτιάς. Η Παράλληλος της προκυμαίας με τα με-
 γάλα καταστήματα, τα εργοστάσια και τις αποθήκες,
 πάει κι αυτή. Στο πυρωμένο πλακόστρωτό της δε θ'
 ακουστεί πια το τροκ των αλόγων που έσερναν περή-
 φανα τα μόνιππα, απ' όπου η φωνή των σεβνταλήδων
 και των εφέδρων έβγαινε κατά το σούρουπο και τα
 ξημερώματα γεμάτη πάθος:

*Τι σε μέλει εσένα από πού 'μαι γω,
 απ' το Παραλέλι, για 'π' το Κορδελιό...*